

1. Bevezetés

Európa egyik leghosszabb ideig létező állama volt a Pápai Állam (756–1870). Fennállása alatt számos alkalommal változott területi kiterjedése, azonban megállapítható, hogy korántsem a területének nagysága adta jelentőségét, hanem maga a pápa, illetve a Szentszék; az egyházi intézményrendszer szabad működését is hivatott volt biztosítani. A Szentszék nemzetközi viszonyokban betöltött szerepe meghatározó, hiszen a diplomáciai kapcsolatok fenntartása mindig is a Szentszék hatáskörébe tartozott, úgy a Pápai Állam fennállása alatt, mint a Vatikánvárosi Állam létrejötte óta. Ez a gyakorlatban leginkább a Pápai Állam megszűnése és a Vatikánvárosi Állam létrejötte közötti időszakban mutatkozott meg. A Pápai Állam fennállása során a konzuli kapcsolatok fenntartásának még volt jelentősége, de már a Vatikánvárosi Állam létrejötte óta kevés gyakorlati jelentőséggel bír. Az államiság léte viszont nagyon szorosan összekapcsolódott a pápa szabad hatalomgyakorlásának és az Apostoli Szentszék és működésének biztosításával, melyet a Pápai Állam megszűnését követő krízisek időszaka is bizonyított. A két világháború közötti időszak pápáját, XI. Piuszt 1922-ben választották meg, majd hét évvel később sikerült rendezni az úgynevezett római kérdést a lateráni szerződéssel. Jelen tanulmány célja az is, hogy néhány vonatkozásban kitérjen a Pápai Állam megszűnését követő időszak egyes kérdéseire, rávilágítva egyidejűleg arra az egyetlen pozitívumra, ami a Szentszék diplomáciai viszonyokban történő megerősödését jelentette a két állam fennállása közötti viszontagságos történelmi időszakban.

2. Az annexió

A Pápai Állam területe 1861-ben már csak a *Patrimonium Sancti Petri* területére terjedt ki, melynek katonai védelmét a valóságban III. Napóleon francia császár csapatai biztosították, míg szuverenitásának és területi épségének sérthetetlenségét az 1864. szeptember 15-én aláírt olasz–francia titkos paktum garantálta, mely egyúttal rendelkezett a francia csapatok kivonásáról is. Az olasz egységért vívott küzdelem során, 1870. szeptember 20-án IX. Piusz

Margittay-Mészáros Árpád

Száz éve koronázták meg XI. Piuszt, a későbbi államalapítót

pápa (1846–1878) csapatai letették a fegyvert, és megadták magukat a jelentős olasz túlerővel szemben, elkerülő a további vérontást, ezzel pedig megtörtént a Pápai Állam végleges annexiója. Az október 2-án megrendezett *plebiscitum* eredményét követően II. Viktor Emánuel király az október 9-én kiadott 1503. számú rendeletével a Pápai Államot az Olasz Királyság részévé nyilvánította.³

Az olasz nacionalizmus fokozatos kiszélesedésén túlmenően a Pápai Állam annexiójában a francia–porosz háború kitörése is közrejátszott, hiszen a francia katonák ekkor távoztak véglegesen Rómából, így IX. Piusz pápa már nem számíthatott a francia csapatok támogatására. Még közel egy évtizeddel korábban, Camillo Benso di Cavour miniszterelnöksége idején határozott szándék állt fenn a Pápai Állam szuverenitásának fenntartására, ezt tükrözi az 1864. évi paktum aláírása is. Olyan elgondolás is létezett, hogy Rómának csak a Tevere folyó nyugati oldalán elterülő része, vagyis



XI. Piusz pápa²

az ősi *Città Leonina*, valamint e városrész és a Tirrén-tenger közötti terület maradt volna a pápa szuverenitása alatt, szabad kijárást biztosítva a nyílt tengerre.

Annyi azonban bizonyos, hogy közvetlenül a Pápai Állam annexióját megelőzően, az 1870. augusztus 29-én kelt memorandumában Emilio Visconti-Venosta márkai, Olaszország külügyminisztere még a Pápai Állam szuverenitásának fenntartását deklarálta, továbbá szeptember 7-én kijelentette, hogy a pápai szuverenitás biztosítása érdekében az érintett hatalmak között tárgyalásokat fog kezdeményezni. Giovanni Lanza, akkori miniszterelnök Gustavo Ponza di San Martino nápolyi kormányzónak adott utasítása is úgy rendelkezett, hogy a tárgyalások részét képezik a Szentszéknek nyújtandó garanciák. Az október 9-én kelt dekrétumban már csak belső jogi garanciák szerepel-

tek, ennek nyomán pedig Visconti-Venosta márkí október 18-án kelt külügyminiszeri köriratában az extraterritorialitás kérdését vetette fel, továbbá rámutatott arra, hogy a pápa világi hatalma fenntartásának nincs létjogosultsága,⁴ vagyis az olasz nacionalista törekvések egyre intenzívebben a pápa világi hatalmának a felszámolására törekedtek.

A Pápai Államot ért krízis teljesen beárnyékolta az 1869. október 8-án megnyitott I. vatikáni zsinatot is, melyet egyébként azokra a 19. században felerősödő liberális társadalmi-politikai eszmékre adandó válaszként hívott össze IX. Piusz pápa, ami számos ellentétet szült az egyházon belül is. Az olasz annexiót követően pedig kénytelen volt a pápa a zsinatot az 1870. október 20-án kiadott *Postquam Dei munere* kezdetű bullájával⁵ határozatlan időre elnapolni. Az 1871. május 13-án szentesített olasz garanciatörvény kimondta, hogy a pápa személye szent és sérthetetlen, illetve elismerte a pápa követek küldésére és fogadására vonatkozó jogát.⁶ A garanciatörvény azonban közel sem tartalmazott olyan rendelkezést, melyből egyértelműen következett volna a pápának az olasz államtól való teljes függetlensége, így teljesen érthető, hogy IX. Piusz pápa két nappal később, május 15-én kiadta az *Ubi nos* kezdetű enciklikáját, melyben visszautasította a garanciatörvényt, mondván, az nem biztosítja az Isten által ráruházott hatalom szabad gyakorlását és az Egyház szükségességét szabadságát.⁷

3. A Szentszék diplomáciai expanziója

XIII. Leó lett az első pápa 1878. február 20-án, aki a Pápai Állam annexióját követően úgy uralkodott teljes pontifikátusa alatt, hogy tényleges területe nem létezett. Kiváló diplomata múltja és perugiai megyéspüspöki tevékenysége is alkalmassá tette arra, hogy ebben a kritikus korszakban egyházfővé válasszák. IX. Piusz pápa azonban alapjában véve befolyásolható volt, Európa nagyhatalmainak szintje mindegyikével ellentétei voltak, így halálát követően az európai kormányok is egyöntetűen hangot adtak azon igényüknek, hogy olyan pápát szeretnének Szent Péter következő utódjának, aki mérsékelt nézetekkel rendelkezik, és békéltető szerepet tölthet be. Vincenzo Gioacchino Pecci bíboros – aki 1877 szeptemberétől bíboros kamarásként is vezető szerephez jutott – bizonyult a legalkalmasabbnak a feladatra. A történelem egyik leggyorsabb konklávéja zajlott le, már a szavazások megkezdését megelőzően is több tényként kezelték későbbi megválasztását, mely *de facto* a harmadik, *de iure* a második fordulóban megtörtént.⁸

Hangsúlyozandó, hogy ebben az időszakban az úgynevezett olasz kérdést és az olasz ellentéteket szükséges distinkcionálni a Szentszéknek más államokkal fenntartott külkapcsolataitól. XIII. Leó pápa míg az olasz kérdésben bizonyos vonatkozásban követte elődje, IX. Piusz pápa magatartását, és a „Vatikán foglyaként” élte mindennapjait, mindaddig külpolitikai és diplomáciai tevékenysége sokkal sikeresebbnek és hatékonyabbnak bizonyult. Egyfelől számos európai nagyhatalommal rendeződtek a Szentszék külkapcsolatai, másfelől pedig a Pápai Állam megszűnése ellenére megtalálta XIII. Leó pápa azt a két

utat, melyeken a Szentszék az imperializmus időszakában továbbhaladhatott. Ez utóbbi egyrészt a világegyházban a részegyházak számának számottevő gyarapítását jelentette, másrészt pedig a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak jelentős kiszélesítését is, valamint későbbi diplomáciai kapcsolatok megalapozását apostoli delegátusok küldése révén az amerikai és az ázsiai kontinensek több országába.⁹ XIII. Leó pápa liberális egyházpolitikai szemléletének nem csupán a skizmatikus egyházak felé történő közeledés képezte részét, hanem például 1887-ben az Oszmán Birodalomban a pápa képviselője lett apostoli delegátusként Augusto Bonetti vincés szerzetes, a Missziós Kongregáció tagja, aki az akkori gyors politikai és vallási változásokhoz jól tudott alkalmazkodni. A vincések konstantinápolyi jelenléte ebben az időszakban élte aranykorát.¹⁰ Ehhez természetesen hozzájárult az is, hogy az Oszmán Birodalomban akkoriban a vallási felekezetek viszonylagos békében és bizonyos mértékig diszkriminációmentesen éltek együtt, melyet a millet rendszer biztosított.¹¹ Mindemellett hangsúlyozandó, hogy az ortodoxokhoz képest a latin és a keleti rítusú hívek száma igen alacsony volt, de az ottomán területen sikerült fennmaradniuk többek között a szír, a kopt, az örmény és a nesztoriánus vallásokkal együtt nekik is a millet rendszernek köszönhetően.¹²

XIII. Leó pápának, ha nem is sikerült érdemi előrelépést tennie az olasz kérdés rendezésének érdekében, de negyedszázados pontifikátusával a Szentszék nemzetközi kapcsolatokban betöltött jelentőségét és befolyását, valamint a pápa személyének tekintélyét sikerült megerősítenie. XIII. Leó pápának a római kérdés rendezésére egészen biztosan volt óhaja, de azt nehéz megállapítani, hogy a kérdés érdemi rendezésének mennyire látta realitását a saját pontifikátusa alatt vagy azt követően. Az egészen biztos, hogy elsősorban francia támogatásban bízott a Szentszék diplomáciája. A Vatikáni Apostoli Levéltár rendelkezésre álló iratanyagaiból kiderült, hogy 1901 novemberében Benedetto Lorenzelli párizsi nuncius találkozott Théophile Delcassé francia külügyminiszterrel, az ott elhangzottakról pedig írásban értesítette a nuncius Mariano Rampolla del Tindaro bíborost, a Szentszék államtitkárát. Lorenzelli nuncius hangsúlyozta a francia külügyminiszternek, miszerint a Szentszék területi szuverenitására azért volt szükség, hogy a pápa ne az Olasz Királyság kiváltságos alattvalója legyen, illetve egyik államé sem, ezáltal pedig döntéseiben az apostoli meggyőződése juthatott kifejezésre, függetlenül minden kormány politikai befolyásától. A francia külügyminiszter felajánlotta, hogy a pápának biztosítanak egy szigetet, ahol szuverén uralkodó lehet. A nuncius természetesen ezt visszautasította, mondván: a pápának nem ajánlák, hanem restaurációra van szüksége. XIII. Leó pápa egyébként abban bízott, hogy ha meggyőzi a francia katolikusokat a köztársaság támogatásáról, valamint jelentős diplomáciai segítséget nyújt a francia kormánynak a nemzetközi kapcsolatokban, akkor ezzel elnyerheti a franciák halálját. Úgy gondolta, ha sikerül szövetségeseket találnia Franciaország számára, és a francia állam ebből kifolyólag megerősödik, akkor a franciák nyomására az olaszok lemondanak Rómáról a pápa javára.¹³

4. Az enyhülés időszaka

A 20. század első pápaválasztásának néhány mozzanata jól illusztrálja, hogy a Pápai Államot ért 19. századi krízisek sorozatai hogyan hatottak tovább. XIII. Leó pápa 1903. július 20. napján bekövetkezett halálát követően közel sem volt annyira előre látható, hogy ki lesz az utódja, mint ahogyan ez az ő esetében történt, 1878-ban. A XIII. Leó pápa által elért külpolitikai eredményeket és sikereket bizonyos fokig igazolják az 1903. évi konklávé eseményei is. XIII. Leó pápa munkásságának ebben az esetben arra a sikeres eredményére kell gondolni, hogy a pápai hatalom tekintélye és a pápa személyének jelentékeny szerepe a nemzetközi kapcsolatokban neki köszönhetően teljessé vált ki a 20. század elejére, mely lényegében véve újra megalapozta azt az igen jelentős tény, miszerint a Szentszék ismét napjaink diplomáciai nagyhatalmává vált. A XIII. Leó pápa által elért eredményeket, illetve a pápai hatalom tekintélyének és nemzetközi befolyásának ismételt megerősödését igazolja vissza a történelem utolsó vétója is a pápaválasztáson, hiszen ha XIII. Leó pápa utódja megválasztásának nem tulajdonítottak volna kiemelkedő politikai jelentőséget a nagyhatalmak, akkor ez nyilvánvalóan meg sem történt volna. A *ius exclusivae* intézményével élve 1903. augusztus 2-án Jan Puzyna de Kosielsko herceg, bíboros, Krakkó püspöke a konklávén vétót jelentett be Ferenc József osztrák császár nevében Mariano Rampolla del Tindaro bíboros, a Szentszék addigi államtitkárának esetleges pápává történő megválasztásával szemben, mely a bíborosok körében nagy felháborodást váltott ki, miszerint az uralkodó megpróbál beavatkozni a konklávét megillető szabad pápaválasztásba.¹⁴

A helyzet súlyosságát csak fokozta, hogy az eredendően katolikus vallású európai uralkodók által alkalmazott *ius exclusivae* soha nem nyert kánonjogi elismerést, sőt, valójában a bejelentett vétó a konklávé jogerős határozatát nem befolyásolja, azonban ezzel a 16. századtól kezdve a spanyol, a francia uralkodók és a német-római császárok, illetve utóbbiakat követően a Habsburg uralkodók rendszeresen éltek.¹⁵ A történelem iróniája, hogy az 1846. évi konklávén IX. Piusz pápa megválasztásával szemben I. Ferdinánd osztrák császár megbízásából Karl Kajetan von Gaisruck osztrák bíboros, Milánó érseke kívánt vétóval élni, de végül elkésett a konklávéről.¹⁶ IX. Piusz pápa többek között az 1871. augusztus 23-án kelt *In hac sublimi* kezdetű bullájával megtiltotta bármilyen világi hatalom beavatkozását a pápaválasztásba,¹⁷ így a krakkói püspök valójában részben ezeknek a rendelkezéseknek a megsértésével cselekedett az 1903. évi konklávén. Habár a konklávé úgy folytatódott tovább, hogy a bejelentett vétót figyelmen kívül hagyták a bíborosok, mégsem Rampolla bíboros került megválasztásra, hanem Giuseppe Sarto velencei pátriárka. Megválasztását követően X. Piusz pápa természetesen kánonjogilag fellépett a *ius exclusivae* intézményével szemben – válaszul Ferenc József császár vétójára –, és az 1904. január 20. napján kiadott *Commisum nobis* kezdetű apostoli konstitúciójával a vétó intézményét véglegesen betiltotta a *latae sententiae* kiközösítés terhe mellett.¹⁸

X. Piusz pápa miután elfogadta a pápává történő megválasztását, Luigi Oreglia di Santo Stefano bíboros, a Szent Kollégium dékánjának azon kérdésére, miszerint milyen nevet választ magának, azt válaszolta, hogy mivel szenvednie kell, azok nevét veszi fel, akik korábban szenvedtek.¹⁹ Ebben az esetben nyilván egyrészt VI. Piusz pápára (1775–1799) gondolt, akit 1798-ban Napóleon császár elfogatott, és a valance-i fogsága során halt meg, ez idő alatt pedig a Római Köztársaságot is létrehozták, ráadásul az 1787 és 1802 között fennálló Cisalpin Köztársasághoz csatolták a Pápai Állam északi részén található legációkat (Bologna, Ferrara, Modena stb.).²⁰ Másrészt VII. Piusz pápára (1800–1823) utalt, akit 1809-ben Napóleon császár szintén elfogatott és Savonába vitetett, majd 1814-ig fogva tartotta, 1810-ben pedig a Pápai Állam teljes annexiójára is sor került, melynek szuverenitását majd csak a Bécsi Kongresszus állította helyre, amiben nagy szerepe volt a Szentszék kiemelkedő diplomáciai képességekkel rendelkező akkori államtitkárának, Ercole Sali bíborosnak, aki a pápa meghatalmazottja volt a kongresszuson.²¹ Harmadrészt pedig IX. Piusz pápára gondolt, hiszen ő a forradalmak idején, 1848. november 24-én éjjel, egyszerű papnak öltözve, Bajorország nagykövetének, Spaur grófnak a kíséretében kénytelen volt elmenekülni a Quirinale-palotából a Nápolyi Királyságban található Gaetába, ahonnan csak 1850-ben térhetett vissza, miután az ideiglenesen kikiáltott Római Köztársaságot levették.²²

X. Piusz pápa is konzekvensen követte két elődjének a római kérdéssel szembeni elutasító magatartását, melyet mi sem bizonyít jobban, hogy rövidebb megválasztását követően kijelentette korábbi titkárának, Giovanni Bressannak, hogy többé nem láthatja Velencét, és a Vatikánt csak halottként hagyhatja el, majd megkérdezte tőle, hogy részese kíván-e lenni fogságának.²³ X. Piusz pápa elsősorban igazi pásztor volt, politikai kérdésektől igyekezett távol maradni. A római kérdés rendezésére, illetve a franciák támogatására nem látott esélyt sem ő, sem pedig a magasan kvalifikált államtitkára, Rafael Merry del Val bíboros, ezért mindketten meg voltak győződve az olasz kormánnyal egy feszültségmentesebb viszony megteremtésének a szükségességéről.²⁴ X. Piusz pápa már a megválasztását követően nem sokkal kijelentette, hogy nem tekinti Olaszországot ellenfélnek, álláspontja szerint csak nézetkülönbségek vannak a felek, vagyis a Szentszék és az olasz állam között. Az ellenségeskedések egyébként ténylegesen jelentősen enyhültek a későbbiekben.

Miután X. Piusz pápa 1914. augusztus 20-án meghalt – közvetlenül az első világháború kitörését követően, Bologna érsekét, Giacomo Paolo Battista della Chiesa bíborost választották meg utódjául. XV. Benedek pápa igazi tudós volt, és diplomataként megpróbált XIII. Leó pápa nyomdokaiba lépni. A Pápai Állam megszűnése óta ő volt az első egyházfő, akinek kifejezetten jó olasz kormányzati kapcsolatai voltak. A világháború idején is számos egyeztetés folyt diplomáciai szinten a római kérdés rendezéséről, azonban XV. Benedek pápa az elődeivel ellentétben nem az egykori Pápai Állam területeiből szeretett volna valamennyit visszaszerezni, hanem sokkal inkább uralkodói és egyházfői jogainak, valamint függetlenségének

a növelését, illetve azok biztosítását tekintette céljának. 1922. január 22-én bekövetkezett halála előtt nem sokkal is kifejezte azon vágyát, hogy utódjának sikerüljön mind-
 ezt megvalósítania.²⁵

Azt a jelentős körülményt ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az első világháború során a Szentszék diplomáciai erőfeszítései igen jelentősek voltak a háború befejezésére, a békekötésekre vonatkozóan, illetve humanitárius téren is. A Szentszék és az Olaszország közötti ellentétek bármennyire is enyhültek, az olasz kormány semmi esetre sem kívánta, hogy a Szentszék jelentős szerephez jusson a világháború lezárására irányuló rendezési folyamatokban. Amikor Olaszország átállt a központi hatalmak oldaláról az antanthoz, a Szentszéknek a rendezési folyamatokból történő kizárása nyilvánvalóan arra irányuló olasz politikai manőver volt, hogy a Szentszéknek a római kérdés rendezésére még véletlenül se nyíljon lehetősége a nemzetközi szinten zajló háborús rendezési folyamatok közepette, illetve más államok bevonására az Olaszország által belügynek tekintett kérdésbe.²⁶ Olaszország a világháború kitörésekor még az Osztrák–Magyar Monarchia és a Német Császárság oldalán állt, de az 1915. április 26-án Franciaországgal, Oroszországgal és Nagy-Britanniával megkötött úgynevezett titkos Londoni Paktum értelmében Olaszország átállt az antant oldalára; a paktum 15. cikke pedig kimondta, miszerint az antant támogatja Olaszországot abban, hogy a Szentszékét a háborús kérdések bármilyen módon történő rendezéséből kizárják.²⁷

5. XI. Piusz pápa megválasztása

Miután XV. Benedek pápa 1922. január 22-én meghalt, február 3-án összeült a konklávé. Valójában három tábor versengett egymással, nevezetesen a X. Piusz pápa irányvonalát képviselő egykori államtitkára, Rafael Merry del Val bíboros, a Szent Officium titkára, míg vele szemben a XV. Benedek pápa politikáját képviselő államtitkára, Pietro Gasparri bíboros, valamint Pietro Maffi bíboros, pisai érsek. Miután egyik jelölt sem tudta megszerezni többszöri alkalommal sem a szükséges támogatást, Pietro Gasparri bíboros a saját támogatóit korábbi barátja, Achille Ratti milánói érsek mellé állította, akivel együtt egykoron Mariano Rampolla del Tindaro bíboros tanítványai

voltak. Így végül Achille Ratti bíboros, milánói érsek lett a kompromisszumos jelölt, és a tizennegyedik szavazási fordulóban megválasztották pápává a konklávé, majd 1922. február 12-én megkoronázták. Achille Ratti és Pietro Gasparri bíborosok egyaránt kötődtek XV. Benedek pápa munkásságához, így végül nem véletlen az sem, hogy XI. Piusz pápa a valóságban XV. Benedek pápa munkásságát kívánta tovább folytatni, ennek érdekében pedig Pietro Gasparri bíboros lett ismét a Szentszék államtitkára.²⁸ XI. Piusz pápa azonban az 1870. évi annexió óta fennálló konzekvens gyakorlattal szakított, így ő volt az első pápa, aki megjelent a Szent Péter bazilika Szent Péter térre nyíló erkélyén, mely egyben üzenatként is szolgált a következő évek politikájának vonatkozásában.²⁹ 1922. február 6-án történt megválasztását megelőzően kevesebb mint nyolc hónapig lehetett Milánó érseke, előtte pedig a Szentszék diplomáciai szolgálatában állt. Apostoli vizitátor volt Varsóban, majd XV. Benedek pápa lengyelországi nunciussá nevezte ki 1919-ben, ahol közel kettő évig szolgált, és ezalatt kiemelkedő szerepe volt a lengyel konkordátum letárgyalásában. A bolsevik megszállást követően is Varsóban maradt, milánói érseki kinevezésekor tért csak vissza Olaszországba.³⁰

A római kérdés rendezése már a legkevésbé sem XI. Piusz pápa hozzáállásán múlt, 1922 tavaszán még azt gondolhatta bárki, hogy államtitkára, Pietro Gasparri bíboros támogatásával beteljesítik XV. Benedek pápa azon vágyát, hogy közvetlen utódja ténylegesen véghez viszi azt a folyamatot, amit ő korábban elindított. Ráadásul, amikor a francia kormány ismét felállította a Szentszékhez akkreditált követségét, akkor az olasz kormány 1921-ben egy zöld könyvet bocsátott ki, melyben a római kérdés rendezését Olaszország érdekében is kívánatosnak tartotta, feladva ezáltal azt a korábbi konzekvens felfogást, mely szerint az 1871. május 13-án kelt garanciatörvény érinthetlenségét hirdették.³² Azonban még XI. Piusz pápa megválasztásának évében jelentős politikai fordulat következett be Olaszországban, nevezetesen 1922. október 31-én megtörtént a *marcia su Roma*, és Benito Mussolini lett a miniszterelnök, az ezt követő években pedig fokozatosan megkezdődött a diktatúra kiszélesítése. Nem sokkal ezt követően, 1922. december 23-án adta ki XI. Piusz pápa az első apostoli körlevelét. Az *Ubi arcano Dei* kezdetű enciklikában hangsúlyozta a pápa, hogy a pápai szuverenitás biztosítása nemhogy veszteséget nem jelentene Olaszor-



Pietro Gasparri bíboros szobra a lateráni bazilikában, mellette a lateráni egyezmény (b) és az 1917. évi Codex Iuris Canonici (j)³¹

szág számára, hanem egyenesen előnyére válhatna. Liberálisabb felfogása ellenére viszont leszögezte, hogy az Apostoli Szentszék jogainak és védelmének érdekében az elődei által tett panaszokat megújítja.³³

Ezt követően a megváltozott olasz belpolitikai viszonyok folytán három akadálnak kellett elhárulnia ahhoz, hogy a római kérdést ténylegesen rendezni lehessen. Ezek egyike a szabadkőművesek pápaellenes propagandája volt, másodsorban egyes fasiszta köröknek a Pietro Gasparri bíboros ellen irányuló azon hamis propagandája, miszerint a világháborúban olaszellenes magatartást tanúsított volna, harmadrészt pedig azon híresztelések, hogy a Szentszék az olasz katolikus párt útján jelentős olasz belpolitikai befolyásra törekedett. A XI. Piusz pápa és államtitkára, Pietro Gasparri bíboros ellen irányuló tevékenység megszüntetése érdekében Mussolini tett lépéseket, míg az Olasz Néppárt vezetője, Luigi Sturzo egyházi nyomásra távozott az Olasz Néppárt éléről.³⁴

6. A római kérdés rendezése

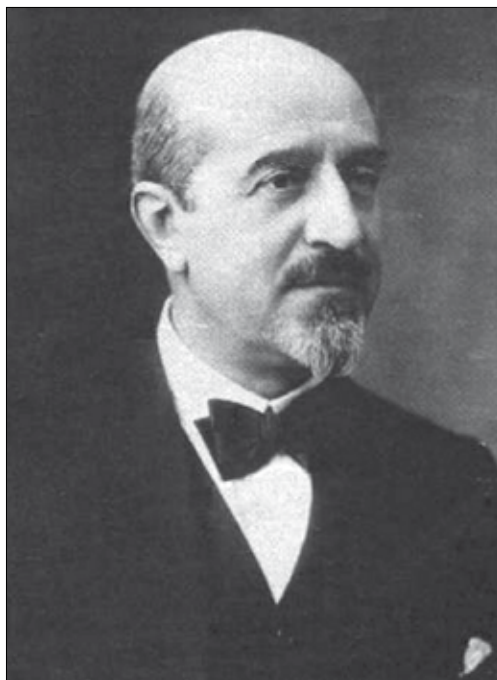
Már 1923-ban is történtek egyeztetések a Szentszék és az olasz kormány egyes tisztviselői között a római kérdés tárgyában, de 1926-ban intenzíven folytatódtak a tárgyalások, melynek eredményeként 1926. november 24-én készült el a politikai szerződés tizenhat cikkeből álló első

tervezete, majd nem sokkal ezt követően a konkordátum első szövegtervezete.

1927-ben ugyan elakadtak a ki-egyezéshez vezető folyamatok, de 1928-ban körvonalazódtak a szerződések végleges tervezetei. A Szentszék részéről mindvégig a későbbi XII. Piusz pápa bátyja, Francesco Pacelli pápai jogtanácsos vezette a tárgyalásokat, akit XI. Piusz pápa 129 alkalommal fogadott kihallgatáson a megegyezés előkészítése során.³⁶ A tárgyalások 1927-ben ugyan elakadtak az olasz politika miatt, azonban a *L'Osservatore Romano* 1927. október 13-án megjelent cikke jól illusztrálja a Szentszék hosszú idő óta tanúsított magatartásának lényegét a római kérdés rendezését illetően, miszerint nem idegen államoktól várja a kérdés rendezését az Apostoli Szentszék, hanem „az olasz nemzet becsületérzéséből és igazságszereteté-
ből.”³⁷ Természetesen a Szentszék okkal formált bizonyos vonatkozásban jogokat legalább részleges jelleggel területi restaurációra

a *Patrimonium Sancti Petri* területének elvesztése miatt. Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az 1815. évi bécsi kongresszus nemzetközi jogi tekintetben a Pápai Állam szuverenitását elismerte, illetve helyreállította, így azt követően a Pápai Állam területeinek elfoglalására irányuló valamennyi cselekmény *ipso iure* jogellenes volt.

Mielőtt Pietro Gasparri bíboros 1929. február 11-én aláírta volna a Szentszék részéről a lateráni egyezményt, február 6. napján tájékoztatta a Szentszékhez akkreditált Diplomáciai Testület tagjait, miszerint XI. Piusz pápának



Francesco Pacelli pápai jogtanácsos, a Sacra Rotae Romanae konzisztoriális ügyvédjeinek dékánja, a Vatikánvárosi Állam főtanácsosa³⁵



A lateráni Apostoli Palota (b) és az Áldások erkélye, ahonnan 1300-ban VIII. Bonifác pápa megnyitotta az első jubileumi szentévet (j)³⁸



A Pápa Terme⁴¹

meggyőződése, azok a kormányok, akik korábban úgy képviselték magukat, hogy a vatikáni palotának a pusztán használata illette meg a pápát, a későbbiekben még szívesebben teszik majd ezt, amikor az egyházfő szabad és független uralkodó lesz a saját kis államában.³⁹ A lateráni Apostoli Palota legnagyobb terme a Pápa Terme elnevezést viseli, mely nevét a mennyezet alatti frízen körbefutó tizenkilenc pápa ábrázolásáról kapta, és a monumentális építkezéseket végrehajtó V. Szixtusz pápa (1585–1590) idején nyerte el végleges formáját. XI. Piusz pápa képviseletében Pietro Gasparri bíboros, a Szentszék államtitkára és III. Viktor Emánuel király képviseletében Mussolini itt írták alá a római kérdést véglegesen lezáró három szerződést, 1929. február 11-én 12 órakor.⁴⁰

A legjelentősebb politikai szerződés egyrészt elismeri, illetve megerősíti a hagyományainak megfelelően a Szentszék szuverenitását nemzetközi téren, továbbá ki-

mondja a Szentszék kizárólagos szuverenitását, tulajdonjogát, hatalmát, joghatóságát a szuverén Vatikánváros felett. Egyidejűleg rögzítették a Szentszék azon ingatlanjainak jegyzékét, melyeknek extraterritorialitást garantál a szerződés, valamint külön azokat, melyek a kisajátítás és adók alóli mentességgel rendelkeznek.⁴² A második szerződés a pénzügyi megállapodás, mely a Szentszéknek kártérítést hivatott biztosítani az 1870. évi események miatt.⁴³ A harmadik szerződés pedig maga a konkordátum, mely rendezi az Egyház és az olasz állam viszonyát.⁴⁴

A lateráni szerződés 1929. június 7-én lépett hatályba a ratifikációs okiratok kicserélését követően, ezen a napon létrejött a Vatikánvárosi Állam, XI. Piusz pápa pedig ki-rogatót adott ki ebből az alkalomból államtitkárának címezve, mely tartalmazta a III. Viktor Emánuel királyhoz intézett első táviratát.⁴⁶ Több más törvénnyel együtt szintén aznap adta ki XI. Piusz pápa *motu proprio* formájában



Az asztal, ahol Gasparri és Mussolini aláírták a szerződéseket⁴⁵

Vatikánváros Alaptörvényét, mely külön rögzítette, hogy a Vatikánvárosi Állam képviselőt a diplomáciai kapcsolatokban és nemzetközi szerződések megkötése során külföldi államok előtt a pápa képviseli, melyet a Szentszék Államtitkársága útján lát el. A jelenleg hatályos, II. János Pál pápa által 2000. november 26-án kiadott Alaptörvény hasonló rendelkezést tartalmaz azzal az eltéréssel, hogy az államokon kívül a nemzetközi jog más alanyaira is kiterjeszti a rendelkezés hatályát. Bármennyire is történtek kísérletek

korábban a Vatikán államiságával, illetve *sui generis* nemzetközi jogalanyiságával ellentétes álláspontok bizonyítására, ezek teljesen abszurd következtetések, mivel a Szentszék és a Vatikánvárosi Állam vonatkozásában teljesen két különálló nemzetközi jogalanyról beszélünk, melyek jogilag is distinkcionálhatóak, teljesen más kérdés, hogy a két jogalany több vonatkozásban is szorosán fűződik egymáshoz. Ennek egyik példája a fentebb említetteknek megfelelően, hogy a Vatikánvárosi Állam saját diplomáciai szervezetrendszerét nem tart fent (mely egy állam esetében sem kötelező), ezeket a feladatokat a Szentszék látja el helyette. Nemzetközi szerződéskötési eljárásokban sokkal jobban manifesztálódik a Szentszék és a Vatikánvárosi Állam eltérő jogalanyiságának kérdése, hiszen a Szentszék számos nemzetközi szerződést köt saját jogán, de esetenként a Vatikánvárosi Állam nevében teszi meg ezt, sőt, az is előfordul, hogy mindkét jogalany ugyanazon nemzetközi szerződés részesévé válik. Bár napjainkban konzuli szervezet fenntartására a Vatikánvárosi Államnak nincs a gyakorlatban szüksége, ezeket a feladatokat is el tudná látni elvileg a Szentszék útján, ráadásul, ahogyan a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961. évi bécsi egyezménynek, ugyanúgy a konzuli kapcsolatokról szóló 1963. évi bécsi egyezménynek is az eredeti aláírója és részese a Szentszék. Érde-

kességként megemlítendő, hogy a Szentszék diplomáciai erőfeszítéseinek köszönhetően a második világháború során a menlevelek kiadásával rengeteg ember életét sikerült megmenteni. XI. Piusz pápa volt az, aki Angelo Rotta címzetes thébai érseket előbb 1925-ben törökországi apostoli delegátusnak, majd 1930-ban budapesti nunciussnak nevezte ki, ahol 1945-ig szolgált. Szintén XI. Piusz pápa nevezte ki Törökországba apostoli delegátusként 1934-ben Angello Roncallit, a későbbi XXIII. János pápát

(1958–1963), aki tíz évig maradt állomáshelyén.⁴⁷ Mindketten egy olyan szekuláris államban szolgáltak, ahol a vallás szerepét a nacionalizmusnak rendelték alá, azonban mivel az iszlám is háttérbe szorult, mindketten szabadon végezheték tevékenységüket.⁴⁸ Angelo Rotta Budapesten több tízezer,⁴⁹ Angello Roncalli Isztambulban több ezer menlevelet és keresztlevelet állított ki a Szentszék nevében, megmentve ezáltal rengeteg ember életét.⁵⁰

Fontos kiemelni, hogy XI. Piusz pápa pontifikátusa alatt az úgynevezett római kérdés rendezésén túlmenően igen élénk diplomáciai erőfeszítések folytak a Szentszék részéről, hogy az első világháborút követő, megváltozott európai viszonyok közepette minél több állammal lehessen rendezni az állam és az egyház viszonyát.



A lateráni egyezmény aláírását követő napon, a *L'Osservatore Romano* 1929. február 12-én, kedden megjelent lapszámának címlapján XI. Piusz pápa koronázásának hetedik évfordulójáról emlékezik meg, és a római kérdés lezárásáról cikkez⁵¹

A Szentszék 1922-ben Lettországgal, 1924-ben Bajorországgal, 1925-ben Lengyelországgal, 1927-ben Litvániával és Romániával, 1929-ben Poroszországgal, 1932-ben Badennel, 1933-ban Ausztriával és Németországgal, 1935-ben Jugoszláviával kötött konkordátumot XI. Piusz pápa pontifikátusa alatt, közvetlenül a második világháború kitörését megelőzően. Azt is hangsúlyozni kell, hogy akár az olasz vagy a német konkordátumot vesszük alapul, mindkettő az Egyház és intézményrendszerének védelme, illetve szabad működésének biztosítása érdekében került megkötésre.⁵²

7. Konklúzió

Azt mindenképpen le kell szögezni, hogy XI. Piusz pápa és a Szentszék diplomáciai tevékenysége, illetve különösen az olasz és a német államokkal megkötött szerződések semmi esetre sem jelentik azt, hogy bármilyen politikai nézetrel akár részben is azonosult volna az egyház. Ellenkezőleg, ahogyan a totalitárius diktatúrák egyházellenes politikát folytattak, XI. Piusz pápa és a Szentszék is következetesen fellépett a diktatúrák ellen. Elég itt csak példaként XI. Piusz pápa 1937. március 14-én kiadott *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikájára gondolni, melyben konzekvensen fellépett a fasizmussal szemben.⁵³ A lateráni szerződések aláírását követően alig egy évvel Pietro Gasparri bíboros államtitkárként nyugállományba vonult, utódja az akkoriban bajor és német nunciusként szolgáló Eugenio Pacelli lett, aki államtitkárként és később XII. Piusz néven pápaként (1939–1958) is elkötelezett küzdelmet folytatott a diktatúrák ellen. Eugenio Pacelli teljesen bizonyos, hogy nem örült a bíborosi és az államtitkári kinevezésének, mert megyéspüspök szeretett volna lenni a diplomáciai szolgálatát követően. A berlini nunciaturától távol, a svájci Rohrschachban érte a kinevezés híre, melyre egyből úgy reagált, hogy többször megkérte testvérét (a lateráni szerződést kidolgozó Francesco Pacellit), járjon közben XI. Piusz pápánál, és akadályozza azt meg. Németországból történő távozásakor is a nemzetszocializ-

mus veszélye foglalkoztatta, mert már akkor előre látta a német népet és az emberiséget fenyegető veszélyt.⁵⁴

XI. Piusz pápa pontifikátusának utolsó évében, 1938 nyarán utalt az utolsó, de végül soha meg nem jelent enciklikájára. A *Humani generis unitas* kezdetű apostoli körlevél elkészítésével 1938. június 22-én John LaFarge jezsuita szerzetest bízta meg a pápa, aki a későbbiekben a *New Catholic Encyclopedia* egyik szócikkében,⁵⁵ 1967-ben megírta, hogy ebben a körlevelében XI. Piusz pápa a rasszizmus kérdésével, valamint a keresztényellenes antiszemitizmussal és a faji megkülönböztetéssel foglalkozott. Az enciklika megjelenésére már nem került sor XI. Piusz pápa 1939. február 10-én bekövetkezett halála miatt, de LaFarge szerint XII. Piusz pápa első, 1939. október 20-án kiadott *Summi Pontificatus* kezdetű apostoli körlevele átvett belőle bizonyos elemeket.⁵⁶ Végezetül azt is elengedhetetlen megjegyezni, hogy amennyiben a lateráni egyezmény megkötésére nem került volna sor, akkor a második világháború idején Róma megszállása alatt nem tudta volna sok ezer ember életét megmenteni az egyház. Bár XII. Piusz pápa Németországba történő deportálására is létezett terv, de a Vatikánvárosi Állam, valamint a Szentszék extraterritorialitást élvező területeinek megszállására végül nem került sor, így emberek ezreit tudták bújtatni és megmenteni XII. Piusz pápa utasítására és személyes, aktív közreműködésével, ehhez pedig a nemzetközi jogi védelmet éppen a lateráni egyezmény biztosította.⁵⁷

MARGITTAY-MÉSZÁROS, ÁRPÁD

Pius XI., der spätere Staatsgründer, wurde vor hundert Jahren gekrönt (Zusammenfassung)

Die Existenz des Kirchenstaates zwischen 756 und 1870 war eine selbstverständliche Voraussetzung der freien Machtausübung des Papstes und des Heiligen Stuhls. Das Ziel der vorliegenden Studie ist, um zu untersuchen, wie der im Jahre 1922 gewählte Papst Pius XI., die seit mehr als einem halben Jahrhundert für große Spannungen sorgende Römerfrage lösen konnte. Die Studie behandelt die Vorgeschichte und den Hintergrund der Annexion von 1870 und die erfolgreichen diplomatischen Bemühungen von Papst Leo XIII., um den diplomatischen Einfluss des Heiligen Stuhls und die internationale Autorität des Papstes zu erhöhen. Es wird erwähnt, wie Papst Pius X. und Papst Benedikt XV. an die römische Frage herangegangen sind. Was Pius XI. betrifft, ist nicht nur die Befassung der bestimmten Aspekte der Aushandlung und des Abschlusses der Lateranverträge, sondern

auch einige diplomatische und politische Aspekte seines Pontifikats wichtig. Ein wesentlicher Bestandteil der Regierungszeit von Papst Pius XI. war die Betätigung vom Staatssekretär Eugenio Pacelli, der später den Sitz seines Vorgängers als Pius XII. übernahm, und ihre politischen Ansichten fast identisch waren. Im Zusammenhang mit dem Lateranpakt ist auch die Frage der unterschiedlichen Völkerrechtspersönlichkeiten des Heiligen Stuhls und des Staates der Vatikanstadt zu klären, indem der Pakt mit den Grundgesetzen des Staates der Vatikanstadt von 1929 und 2000 verglichen wird. In diesem Zusammenhang wird die Frage der Beteiligung der beiden Völkerrechtssubjekte an den internationalen Beziehungen, die Ausübung ihrer diplomatischen und konsularischen Beziehungen und ihre Fähigkeit zum Abschiessen von internationalen Abkommen interpretiert.

Jegyzetek

- ¹ A kutatás az Igazságügyi Minisztérium által támogatott, a „Jogász-képzés színvonalának emelését célzó programok” keretén belül valósult meg.
- ² https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pius_XI.jpg.
- ³ SZUROMI Szabolcs Anzelm O.Praem.: A Pápai Állam alkotmányfejlődése a kezdetektől az olasz egységig. *Jogtörténelmi Szemle*, 2006. 4. sz. 20–23. p.
- ⁴ BALANYI György: *A római kérdés*. Budapest, 1929. Szent István Társulat, 69–75. p.
- ⁵ ASS 05 (1869–70) 65–67. p.
- ⁶ Legge detta delle guarentigie, 1871, ART. 1., ART. 11.
- ⁷ ASS 06 (1870–71) 257–263.
- ⁸ DE CESARE, R.: The Next Conclave. *The North American Review*, 1901. 540. sz. 594–608. p.
- ⁹ MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád: XIII. Leó pápa diplomáciai erőfeszítései és a magyar nemzetiségű görögkatolikus híveket érintő liturgikus nyelvhasználat kérdései. *Jog – Állam – Politika*, 2021. 4. sz. 131–142. p.
- ¹⁰ RYBOLT, John E., C.M.: *The Vincentians: A General History of the Congregation of Mission. Vol. 5. An Era of Expansion (1878-1919)*. New York, 2014. New City Press, 708. p.
- ¹¹ SÍSKA Katalin: Vallási tolerancia az oszmán birodalomban. In P. SZABÓ Béla – ÚJVÁRI Emese (szerk.): *Risus cum lacrimis: Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások)*. Debrecen, 2017. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 161–165. p.
- ¹² SÍSKA Katalin: Az oszmán közigazgatási rendszer dimenziói. *Pro Publico Buno – Magyar Közigazgatás*, 2017. 1. sz. 180–194. p.
- ¹³ LARKIN, Maurice: The Vatican, France and the Roman Question, 1898-1903: New Archival Evidence. *The Historical Journal*, 1984. 1. sz. 177–197. p.
- ¹⁴ MARGITTAY-MÉSZÁROS Árpád: Trianon tragikumja: Ferenc Ferdinánd álma és XV. Benedek kudarcra. In TALABOS Dávidné LUKÁCS Nikolett (szerk.): „Tri-Anno”. „1920–1947–2020”. *Tanulmánykötet*. Debrecen, 2020. Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Praetor Szakkollégium, 10–61. p.
- ¹⁵ KÉRÉSZY Zoltán: *A ius exclusivae (vétőjog) a pápaválasztásnál*. Budapest, 1904. Poltzer Zsigmond és fiai, 90–91., 111., 113., 117. p.
- ¹⁶ BAUMGARTNER, Frederic J.: *Behind Locked Doors: A History of the Papal Elections*. New York – Basingstoke, 2003. Palgrave Macmillan, 192. p. DOI: 10.1007/978-1-137-11014-5; BRÄUER, Martin: *Handbuch der Kardinäle*. Berlin – Boston, 2014. De Gruyter, 34. p.
- ¹⁷ PHAM, John Peter: *Heirs of the Fisherman: Behind the Scenes of Papal Death and Succession*. New York, 2004. Oxford University Press, 78. p.
- ¹⁸ AAS 09 II (1917) 484–485. p.
- ¹⁹ RYAN, Thomas F., S.J.: A Pope of the People: The Centenary of the Birth of Pius X. *The Irish Monthly*, 1935. 748. sz. 645–651. p.
- ²⁰ REINERMAN, Alan J.: The Napoleonic Suppression of Italian Religious Orders and Sale of Their Property: Studies since 1960. *The Catholic Historical Review*, 1971. 2. sz. 290–297. p.
- ²¹ REINERMAN, Alan J.: Papacy and Papal State in the Restoration (1814–1846): Studies since 1939. *The Catholic Historical Review*, 1978. 1. sz. 36–46. p.
- ²² ENGEL-JANOSI, Friedrich: The Return of Pius IX in 1850. *The Catholic Historical Review*, 1950. 2. sz. 129–162. p.
- ²³ HÜNERMANN, Wilhelm: *Lángoló tűz: X. Pius pápa élete*. Budapest, 1986. Szent István Társulat, 302. p.
- ²⁴ LARKIN 1984. 197. p.
- ²⁵ ENGEL-JANOSI, Friedrich: The Roman Question in the First Years of Benedict XV. *The Catholic Historical Review*, 1954. 3. sz. 269–285. p.
- ²⁶ POLZOVICS István: *A lateráni szerződés: A Szentszék nemzetközi jogi helyzete*. Budapest, 1934. Szent István Társulat, 76. p.
- ²⁷ SETON-WATSON, R. W.: Italian Intervention and the Secret Treaty of London. *The Slavonic Review*, 1926. 14. sz. 271–297. p.
- ²⁸ LITTLEFIELD, Walter: Cardinal Gasparri. *Current History (1916–1940)*, 1930. 1. sz. 53–58. p.
- ²⁹ WILSON, P. W.: Pius XI: A Modern Pope. *Current History (1916–1940)*, 1932. 2. sz. 143–149. p.
- ³⁰ CANAVAN, Joseph E., S.J.: Pope Pius XI. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 1929. 70. sz. 177–193. p.
- ³¹ A szerző saját felvétele, 2022.
- ³² POLZOVICS 1934. 76–77. p.
- ³³ AAS 14 (1922) 673–700. p.
- ³⁴ LITTLEFIELD 1930. 57–58. p.
- ³⁵ <http://web.tiscali.it/serenella/galleriafamiglia.htm>.
- ³⁶ POLZOVICS 1934. 78. p.
- ³⁷ BALANYI 1929. 198. p.
- ³⁸ A szerző saját felvétele, 2022.
- ³⁹ LITTLEFIELD 1930. 58. p.
- ⁴⁰ AAS 21 (1929) 113. p.
- ⁴¹ A szerző saját felvétele, 2022.
- ⁴² Trattato fra la Santa Sede e l’Italia, AAS 21 (1929) 209–272. p.
- ⁴³ Convenzione finanziaria, AAS 21 (1929) 273–274. p.
- ⁴⁴ Concordato fra la Santa Sede e l’Italia, AAS 21 (1929) 275–294. p.
- ⁴⁵ A szerző saját felvétele, 2022.
- ⁴⁶ AAS 21 (1929) 307. p.
- ⁴⁷ SZÜCS Lászlóné SÍSKA Katalin: *Kamál Atatürk reformjainak megítélése a korabeli magyar sajtó és a kormányparti török Cumhuriyet tudósításai tükrében*. Debrecen, 2020. Debreceni Egyetemi Kiadó, 99. p.
- ⁴⁸ SÍSKA, Katalin: Thoughts on the Special Relationship between Nationalism and Islam in Particular the Late Ottoman Empire and the Early Turkish Republican Era. *Journal on European History of Law*, 2017. 1. sz. 121–129.
- ⁴⁹ SOMORJAI Ádám OSB: Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius levéltárából. *ArchívNet*, 2021. 2. sz. [1]. www.archivnet.hu/angelo-rotta-budapesti-apostoli-nuncius-leveltarabol.
- ⁵⁰ FREMON, David K.: *Schindler, Wallenberg, Miep Gies: The Holocaust Heroes*. Berkeley Heights, 2004. Enslow Publishers, 43. p.
- ⁵¹ www.vecarchives.org/blog/2019/ninety-years-ago-the-lateran-treaty-of-1929.
- ⁵² SZUROMI Szabolcs: Megjegyzések az egyház és állam modern kori viszonyának változásaihoz. *Jogtörténelmi Szemle*, 2003. 2. sz. 7–13. p.
- ⁵³ AAS 29 (1937) 145–167. p.
- ⁵⁴ LEHNERT, M. Pascalina: *XII. Piusz közelében*. Budapest, 2019. Ecclesia, 41. p.
- ⁵⁵ “Racism”.
- ⁵⁶ COPPA, Frank J.: The Hidden Encyclical of Pius XI against Racism and Anti-Semitism Uncovered-Once Again! *The Catholic Historical Review*, 1998. 1. sz. 63–72. p.
- ⁵⁷ LEHNERT 2019. 115–117. p.

